

Klarhed og veltalenhed

Res og verbum i renæssancen

Af lektor, ph.d. Anna Vind

Renæssancen affødte en ny måde at tænke om sproget på og dets forhold til virkeligheden. Lorenzo Valla og Rudolf Agricola var to af tidens førende humanister, de fremhævede begge talekunsten og lagde vægt på at gentænke dialektik og retorik.

En læsning af deres skrifter er en del af min undersøgelse af sprogforståelsen hos Luther i en sammenligning med Melancthon. Et monografi-stipendium fra Carlsbergfondet gav mig sidste år mulighed for at fordybe mig i emnet, og projektet har jeg givet den midlertidige titel “Modus loquendi. Word and Communication in Luther”.

En sproglig vending

I bogen *Renaissance Truth and the Latin Language Turn* (2003) henleder Ann Moss opmærksomheden på ændringer i forståelserne af dialektik og retorik i det 15. århundrede, og den betydning disse fik i det 16. århundrede. Hun fremhæver især den italienske humanist Lorenzo Valla, som tog kritikken af den skolastiske sprogbrug, der allerede blev formuleret af Petrarca, til et nyt niveau.

Som Moss formulerer det: “Valla’s approach [...] was [...] grounded on a systematically argued attack on the late medieval Latin of lawyers, theologians and philosophers. Valla’s turn to classical Latin paradigms was an essential move in a potentially revolutionary shift of thought that invested the linguistic practice of the early fifteenth-century pedagogues with a crucial philosophical significance”.

I sit forord til den fjerde bog af værket *Elegantiae Linguae Latinae* skriver Valla selv: “Veltalenhed [...] må være kendetegnende for kristne skrifter i lige så høj grad, som det var kendetegnende for hedningernes bedste skrifter: ‘Enhver, der ikke kender til veltalenhed, er uegnet til at skrive eller tale om teologi’”. Hertil konkluderer Moss: “Distrust of eloquent speech, or, rather, incompetence masquerading as religious zeal, has produced the impoverished, graceless style of the modern theologians, which Valla would rectify by returning Christian writers to the language of the Fathers of late Antiquity”.

Lad os dykke ned i, hvad den ‘vending’, Moss beskriver, mere specifikt omhandler om.

Lorenzo Valla

Lorenzo Valla (ca. 1406-1457) var en original italiensk tænker. Det var ham, der analyserede det konstantinske gavebrev og beviste, at det var en forfalskning, en berømmet bedrift i reformatorenes øjne. Han arbejdede intensivt med Vulgata teksten, rettede i og kommenterede den og skabte grundlaget for Erasmus' betydningsfulde indsats for tekstkritikken. Han skrev en epikuræisk inspireret afhandling, en afhandling om den frie vilje og en om ordenslivet, en lovprisning af Aquinas og en mystisk tekst om nadveren.

To værker er centrale for Vallas tænkning om sproget: Det omfattende og meget læste værk *Elegantiae* og det mindre læste *Repastinatio dialectice et philosophie*. I disse værker formulerede han sin radikale kritik af den skolastik, han kendte, og foreslog en grundlæggende revision af logikken i kombination med fornyet undervisning i korrekt sprogbrug. Alt dette blev fremført på grundlag af hans omfattende viden, ikke mindst om den antikke retoriker Quintilian.

Valla følger Quintilians pragmatiske syn på sproget og formulerer sin kritik herud fra. I *Repastinatio* slår han hårdt ned på den aristoteliske forestilling om kategorier og transcendentaler, som stod centralt i den middelalderlige logik. For Valla var disse bestemmelser kunstige. Det synspunkt hvilede på to forbundne ting: hans forestillinger om historicitet og filologi.

Valla havde gennem sit arbejde med antikke tekster og forfattere og sin kapacitet som filolog erkendt, at sprog er historiske, afhængige af specifikke kontekster og situationer. De er ikke universelle og hævet over tiden. I lyset af denne

erkendelse ønskede han at omkalfatre den middelalderlige logik, som – groft sagt – sigtede på at komme bag om det konkrete sprog til en indre mental, universel sandhed.

Kritikken begrundede Valla med henvisning til begreber, han fandt hos Quintilian, den såkaldt 'almindelige brug', 'sædvane' eller 'sædvanlige måde at tale på' (*usus communis/consuetudo/mos loquendi*). Han anbefalede at beskæftige sig med sproget sådan, som det blev brugt af sprogkyndige personer på et bestemt historisk tidspunkt. Man skulle væk fra, hvad han så som sproglige påfund, der var artificielle og filosofisk drevne, og i stedet hen imod en generel og praktisk baseret brug af sproget.

Opgør med skolastikken

Den pragmatiske sproglige analyse førte Valla til en kritik af det syn på kategorier, som man ofte fremholdt i traditionen fra Aristoteles. I henhold hertil er der ti kategorier til at fastsætte, hvad verden består af: substans, kvantitet, kvalitet, relation, sted eller rum, tid, stilling, haven, handlen og liden. Ifølge Valla er der derimod kun tre: substans, kvalitet og handling og disse tre svarer til substantiv, adjektiv og verbum. De er ikke defineret ontologisk, om man vil, altså ud fra deres væren, men derimod af grammatikken, det vil sige af, hvordan der tales. Ting (*substanser*) af en bestemt slags (*kvalitet*) og med en bestemt ydelse (*handling*) beskrives og eksisterer dermed.

Herfra fortsatte Valla med at kritisere den aristoteliske idé om transcendentaler, som er de overordnede abstrakte termer, som føjes til kategoriernes definition af de konkrete ting: generel væren (*enti-*

tas), generel identitet (*identitas*), dettehed (*haeccitas*), hvad-hed (*quidditas*) og perseitet (*perseitas*). Disse er tomme konstruktioner, siger Valla, som kan nedbrydes til faktiske ting, *res*. Væren, *ens*, anfører han, er for eksempel det samme som “den ting, der er”, *ea res quae est*.

Med sine analyser bryder Valla med det skema, man kender fra Aristoteles’ *peri hermeneias*, hvor sproget beskrives som sekundært i forhold til tanken. I stedet undersøger han tingenes eksistens, *res*, ud fra beskrivelse i sproget, *verba*, og følger dermed Quintilians pointe om, at fornuft eller tanker – ting – som ikke er beskrevet i ydre ord, ikke er til nogen nytte.

Således er Valla også enig med Quintilian i dennes præference for retorikken frem for filosofien. Dialektikken, som i den logiske tradition er filosofiens hoveddisciplin, var i hans øjne blot at regne for en af retorikkens fem dele, den indledende *inventio*, hvor de andre var *dispositio*, *elocutio*, *memoria* og *actio/pronuntiatio*.

Rudolf Agricola

Den anden centrale figur, der indgår i mit arbejde, er den nederlandske humanist Rudolf Agricola (1443-1485). Agricola havde kendskab til Valla, men han var også kritisk over for det, han så som en forkert tilsidesættelse af dialektikken til fordel for retorikken. Med sin i eftertiden meget læste lærebog *De Inventione Dialectica* fra 1479 forsøgte Agricola at råde bod på netop det.

Agricola deler i udgangspunktet Val-las kritik af samtidens aristoteliske logik. Ligesom Valla har han også en pragmatisk definition af den kunst, *ars*, han promoverer: Dialektik er “kunsten at tale

troværdigt, *ars probabiliter disserendi*, om et fremsat emne, *res proposita*, i det omfang, det pågældende emnes natur er i stand til at indgyde tillid”.

Dette specificerer Agricola nu tydeligt i forhold til de andre dele af *trivium*, nemlig grammatik og retorik – og her får vi et godt billede af, hvordan han ser forholdet mellem *res* og *verbum*: Han opererer med et begreb om talens klarhed, *perspicuitas*, som gælder for både ting og ord. For at ordenes klarhed, *perspicuitas verborum*, kan være til stede, må ordene ikke bruges utilstrækkeligt, være forældede, være frembragt ved en tilfældighed eller bruges i modsætning til deres natur – og alt dette er en sag for grammatikere. Også retorikere tager vare på ordenes klarhed, når de sørger for, at figurer og udsmykket tale anvendes på passende vis.

Når det derimod drejer sig om tingenes klarhed, *rerum perspicuitas*, afhænger det af to forhold: tingenes natur og behandlingen af dem. Tingenes uklarhed eller klarhed i sig selv er ikke noget, der ifølge Agricola skal tages metodisk hensyn til, da dette simpelthen bringes ind i talen af tingene selv. Det ligger så at sige i dem. Men klarheden i behandlingen af dem skal håndteres – og det gøres af dialektikere. Dialektikere er dem, der finder ud af, *invenire*, hvad der præcist kan fremme tillid til talens emne hos lytteren, og derefter arrangerer, *disponere*, det fundne for at fremme sagen på den bedst mulige måde med henblik på indlæring.

Agricola sætter her – idet han tænker det hele inden for *trivium*, dvs. uddannelse i grammatik, dialektik og retorik – de frie kunsters opgave i en klar prioriteret rækkefølge. Grammatik og retorik er i

hans optik lavere, mere tekniske hjælpe-discipliner, der tager sig af brugen af ord og den udsmykkede tale. Dialektikken, derimod, er den mest fremragende af de tre, fordi dens mål er at tale på en troværdig måde om et emne, som man i sagens natur kan have tillid til. Formålet med en sådan troværdig tale om et emne er at "indgyde tillid med sin tale og trække lytters ånd til sig med sin præsentation".

Retorik vs. dialektik

Når man sammenligner Valla og Agricola, ligner de i mange henseender hinanden. De fremhæver begge dyrkelsen af talekunsten, *ars disserendi*, som det væsentligste, og det forener dem i deres kritik af de i deres øjne unyttige verdensfarsagende spidsfindigheder i middelalderens aristoteliske logik. De synes også begge at have en forholdsvis løs eller flydende forståelse af, hvad *res*, ting, er. Endelig ser Agricola ud til ligesom Valla at definere *res* grammatisk og ikke ontologisk.

Så hvorfor vælger de at rangere retorik og dialektik forskelligt? Agricola kendte Vallas arbejde, og han valgte eksplicit at korrigere det. Der er selvfølgelig historiske forskelle mellem deres liv, opgaver og muligheder, men i tilgift til det er spørgsmålet, hvilken strukturel forskel

det gør for dem hver især at fremhæve henholdsvis retorik og dialektik som det mest afgørende?

Et forsigtigt svar er, at formålet med talen formodentlig er forskelligt hos de to. Agricola lægger stor vægt på undervisning og indlæring. Måske er det grunden til, at han er så fokuseret på det dialektiske arbejde med tingenes klarhed. Valla på sin side følger Quintilian mere tæt ved at understrege, at dialektik eller *inventio* kun er det første lille skridt i forberedelsen af talen, hvorimod veltalenhed, *elocutio*, er den egentligt vanskelige del af talerens opgave og dermed den vigtigste.

Havde Valla andre og højere mål med sit bidrag end Agricola? Var sigtet med hans revolution af tidligere tiders sprogtænkning mere grundlæggende og vidtrækkende? Måske kan man sige, at de to er forskellige med hensyn til hensigten med deres arbejde: det som deres respektive synspunkter skal fremme.

Men man kan muligvis også vende tankegangen om og sige, at de synspunkter, de ender med at fremme, ikke kun har at gøre med disse mål eller hensigter. De afhænger også af den grundlæggende og dybere forståelse af, hvad sprog betyder for mennesker, som de hver især havde. Dette sidste punkt er dog noget mere uvet og er indtil videre en arbejdshypotese.